

об'єдналися й спільними зусиллями заснували в Києві драматичний театр імені І.Франка. В результаті, перший професійний театр в Тернополі припинив своє існування, хоча для багатьох культурних діячів він став важливою школою для подальшої творчої діяльності, таких, як-от: М. Крушельницького, Я.Бортника, В.Калина, Ф. Лопатинського.

«Тернопільські театральні вечори» були важливим елементом культурного життя міста в умовах окупації. Їх діяльність сприяла збереженню національної ідентичності, підвищенню морального духу населення та розвитку театрального мистецтва. Культурні ініціативи в цей складний час показали, що театр може бути не лише формою мистецтва, а й потужним інструментом опору та самовираження. Саме завдяки невтомній діяльності Л. Курбаса у окупованому Тернополі творча молодь мала хоча б мізерну спробу на самовираження. Під час тернопільського періоду діяльності Л. Курбаса заклав початки своєї педагогічної практики. Саме актори, які розпочинали творчу кар'єру разом із Лесем Степановичем у Тернополі стали основою його «Молодого театру», а згодом і «Березолію» у Києві та Харкові.

Творчість Л. Курбаса, його життя та смерть увіковічили на Тернопільщині: у садибі його діда Пилипа у 1987 р. утворено музей-садибу пам'яті великого режисера. Наразі існує ще чимало невідомих або ж спірних фактів, що стосуються тернопільського періоду творчості Л. Курбаса. Сподіваємося, українська сторона незабаром зможе отримати доступ до російських архівів, що дозволить по-новому розглянути діяльність Леся Степановича – одного із найвеличніших реформаторів українського та світового театру.

Список використаних джерел

1. Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд., наук. ред. Богдан Козак. Львів: Літопис, 2012. 656 с.
2. Ороновська Л. Д. «Наталка Полтавка» на сцені «Тернопільських театральних вечорів» у постановці Леся Курбаса // Збірник праць ТО НТШ. Т.: Рада, 2008. Том 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. С. 18–23.
3. Події Першої Світової війни на Тернопільщині. Тернопільщина: регіональний інформаційний портал. URL: <https://irp.te.ua/2009-09-27-18-43-21/>
4. «Тернопільські театральні вечори». URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/>
5. Чарнецький А. Тернопільські театральні вечори в рр. 1915–1917. Збруч: інтернет-газета. URL: <https://zbruc.eu/node/87490>

Наталія КОВАЛЬОВА

доктор історичних наук, професор кафедри філософії та українознавства Українського державного університету науки і технологій

ДОСВІД ПЕРЕБУВАННЯ В ОЇНІВ-ГАЛИЧАН У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Велика війна зрушила з місць постійного проживання мільйони українців. Сотні тисяч військових-галичан тривалий час перебували на Наддніпрянській Україні: багато з них були відсутні вдома п'ять-шість років. Вони потрапили на Велику Україну в різний час. Це були військовополонені російської імператорської армії, вояки Легіону УСС та УГА, а також добровольці-симпатисти Директорії УНР. Досвід свого перебування на Наддніпрянщині воїни-галичани описали у численних спогадах, опублікованих на сторінках часописів «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1922–1939 рр.) та «Літопис Червоної Калини» (1929–рр.) [1]. Обидва часописи видавалися у Львові зусиллями кооперативу «Червона Калина», створеного колишніми учасниками національно-визвольної боротьби. Держелознавчий потенціал цих публікацій, сприйняття воїнами-галичанами перебігу селянської революції та деяких політичних процесів на Наддніпрянщині проаналізовано нами в окремих статтях [2; 3]. Метою цього дослідження є з'ясування сутності й характеру досвіду, який

здобули військові-галичани у роки Першої світової війни за час перебування на Наддніпрянщині.

Детально обставини перебування в російському полоні на території Наддніпрянщини описав Степан Стечишин, чура одного з австрійських старшин, родом з Терехівщини [4]. Він потрапив до російського полону після битви під Перемишлем (1915 р.) і був вивезений на Урал. На Наддніпрянщині перебував трохи більше ніж два роки: з 1916 р., привезений на сільськогосподарські роботи до Пирятинського повіту Полтавської губернії, й до повернення додому після укладення Берестейського миру на початку 1918 р. Перш за все С. Стечишин зауважив зміну ставлення табірної охорони до військовополонених – з поверненням в Україну галичани не відчували важкого ярма неволі: «Ми просто забули, що ми полонені» [4, с. 17–18]. Галичанин тісно спілкувався з місцевими селянами, зокрема, вчив господарювати мешканців хутору, вів з ними просвітницькі бесіди («що ми Українці і що вони такі самі Українці, як і ми»). Знайомство з проукраїнськи налаштованими родичами цих селян – вчителями, гімназистками – відкрило можливості для полонених галичан читати українські книги й обговорювати українські справи, апелюючи до козацького минулого краю. Посада візника земської пошти сприяла розширенню кола спілкування – полонений галичанин об'їздив весь Пирятинський повіт і заприятелював з багатьма національно-свідомими діячами. Після Лютневої революції 1917 р. галичанин відкрито долучився до українського руху [4, с. 18–20].

Найпам'ятнішою подією перебування С. Стечишина на Полтавщині стало його знайомство з видавцем часопису «Рада» Євгеном Чикаленком і його родиною, які мешкали в Кононівці. Спілкування з відомим українським діячем справило «якнайкраще враження» на галичанина і той підтримував стосунки з Чикаленками й після звільнення з полону: перед від'їздом додому відвідав їх у Києві, а в серпні 1918 р. – у Кононівці. Туди приїхав у відпустку, щоб забрати зібрану під час полону бібліотеку. Галичанин листувався з Є. Чикаленком і після завершення війни [4, с. 20–21]. У Києві, перед поверненням з полону додому, С. Стечишин відвідав знакові для українців місця: Центральну Раду, Софійський собор, Михайлівський монастир. Від імені полонених галичан С. Стечишин висловив щире захоплення і гордість, що «ми маємо вже нашу власну державу» [4, с. 21].

Учасником українського просвітницького руху, ініційованого полоненими галичанами, був і підстаршина УСС Михайло Дуда [5]. З квітня 1916 р. він працював на хуторі Водяному поблизу Луганська у господарстві заможного селянина Сороки. Той воював на фронті, а господарювати його дружині допомагали двоє військовополонених. Автор спогадів описав, як він привчав місцевих селян читати українські книги, привезені з міської бібліотеки. Українську пропаганду на Луганщині вів за допомогою віршів Т. Шевченка і С. Руданського [5, с. 151]. На хуторі галичанин прожив щонайменше рік.

Не таким тривалим у часі було перебування на Катеринославщині поручника УСС Володимира Струця [6]. Він потрапив до російського полону 1 липня 1917 р. у бою під Конохами, декілька тижнів утримувався у пересильному таборі в Дарниці і втік з потяга, яким відправляли полонених стрільців до Пензи. Оплачувану посаду знайшов від Центральної Ради за допомоги інших втікачів-галичан: направлення до Катеринославського губернського продовольчого комітету на роботу у селах Верхньодніпровського повіту. Під час подорожі на теплоході з Києва до Катеринослава поручник подивився на Дніпро і його береги очима Т. Шевченка: був зачарований Дніпром, скелями, плавнями, відчув красоту міст на берегах Дніпра, побачив могилу Шевченка у Каневі [6, № 3, с. 17]. На Катеринославщині прослужив щонайменше чотири місяці і повернувся до Галичини. Автор описував досвід виживання, насамперед фізичного, під

зміненим прізвищем у російськомовному середовищі (себе презентував як офіцера, австрійського військовополоненого) [6, № 4, с. 9].

Отже, багато військовополонених-галичан стали свідками, а то й активними учасниками творення Центральною Радою української державності на Наддніпрянщині, або знайшли притулок завдяки її допомозі.

Романтично-піднесене враження від своєї місії в Наддніпрянщині в 1918 р. – вигнання більшовиків і підтримку національної державності після Берестейського миру (спершу в особі Центральної Ради, а далі – Гетьманату) – залишили вояки Легіону УСС. Зокрема, підхорунжий Мирон Заклинський, лікар Володимир Щуровський, сотник Михайло Горбовий у своїх спогадах описали культурно-просвітницьку роботу серед селян, підтримку селян у протистоянні з поміщиками на Запоріжжі й Херсонщині влітку 1918 р.

Січові стрільці, уродженці Заходу України, вперше побачили степові краєвиди Херсонщини і велич Дніпра. Екзотичну природу Наддніпрянщини вони сприймали крізь поезію Т. Шевченка та героїчне минуле Запорізької Січі. Під час перебування в Одесі і Херсоні стрільці прагнули побачити Чорне море, здійснювали «паломництво» до Дніпра і місцевих осередків Просвіти [7, с. 24–27]. Портрети українських діячів (М. Коцюбинського, І. Франка, Б. Грінченка) у приміщенні херсонської Просвіти забезпечили військовим-галичанам відчуття перебування вдома, в Галичині, а також єдності української культури [7, с. 27]. Багато з цих військових належали до першого складу Легіону УСС («стара воїна») – воювали з осені 1914 р.

Вояки УСС переосмислили стереотип щодо «азіатського» образу підросійської України, поширений в Австро-Угорській імперії. За спогадами сотника Михайла Горбового, стрільці переконалися у невірності думки, що «...за Збручем нічого європейського нема, що там усе примітивне, що там Азія, та й годі». Їм сподобалися залізниця, продукти харчування, історія краю (зокрема, козацькі могили) [8, с. 161]. Той жаль, з яким вояки УСС покидали Україну на початку вересня 1918 р., Левко Лепкий пояснював не лише симпатіями до степового краю, а встановленням тісного духовного зв'язку, який означав початок реалізації програми «об'єднання» однієї нації [9, с. 86]. Однак тоді ця програма не була втілена у життя.

Цінний досвід толерантного ставлення військових австро-угорської армії до селянства Приазов'я схарактеризував командир сотні 24-ого полку угорської дивізії, поручник Дмитро Федорович В. (прізвище не встановлено) [10]. Його сотня розташовувалася у грецькій колонії Керменчик Катеринославської губернії. Військові перебували тут пів року і були задоволені своїм становищем: «...люди добрі, життя гарне» [10, с. 62]. На цій території мешкали представники різних етнічних груп: росіяни, українці, греки, німці. З падінням Австро-Угорської імперії і раптовим відступом угорських військ цей військовий підрозділ змушений був самостійно повертатися на Галичину: сотня пройшла шлях до Маріуполя, там повантажилася на потяг і з боєм проривалася через захоплені повстанцями залізничні станції, підбираючи своїх співвітчизників та допомагаючи цивільним. Цю подорож здійснила сотня галичан (сто двадцять людей і один старшина) під синьо-жовтим прапором [10, с. 72–73]. Вони відчували й розуміли специфіку суспільно-політичного життя Наддніпрянщини.

Складний досвід відносин із українськими політичними силами та суспільством Наддніпрянщини здобули галичани, які приєдналися до «київських» Січових Стрільців (далі – СС). Вони становили 3/4 особового складу полку СС, а патріотично налаштовані наддніпрянці – лише четверту частину [11, с. 71]. Цей полк став на захист Центральної Ради й боровся за українську державність у війні, яку розпочала більшовицька росія наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. «Київські» СС були свідками національного відродження України і її захисниками, але винесли з цієї боротьби трагічний досвід –

українські політичні сили були роз'єднані, а більша частина суспільства залишилася байдужою до долі УНР. Зокрема, через агітацію за українську справу у період Гетьманату П. Скоропадського мешканці с. Шкарівка на Київщині (неподалік Білої Церкви) побили хорунжого полку СС Івана Вислоцького. Натомість вони підтримали «моряка-комуніста» [12, с. 16].

Після встановлення Гетьманату П. Скоропадського і роззброєння «київського» полку СС, стрільці розійшлися по всій Україні. Досвід військової служби у Запорізькій бригаді О. Натієва описав сотник Іван Андрух [13]. У 2-у Запорізькому полку зібралось понад 500 стрільців [13, № 5, с. 16]. Стрільці цікавилися перебігом повстання в Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині, а деякі навіть вирушили на допомогу повстанцям [13, № 4, с. 8]. Військові-галичани у складі Запорізької бригади служили на території Харківської, Чернігівської губерній і теж дбали про дотримання порядку, законності і захищали селян від свавілля поміщиків та каральних загонів. Боротьбу за самостійну Українську Державу І. Андрух, як і багато інших галичан, пов'язував зі створенням окремого військового формування СС.

Таким формуванням став Корпус СС, заснований восени 1918 р. у Білій Церкві. У його складі галичани під стягами Директорії УНР вели боротьбу до листопада 1919 р., а в індивідуальному порядку і весь наступний рік. Це був дуже трагічний період для українського війська: галичани бачили небажання юнаків Наддніпрянщини збройно захищати свою державність (УНР), багато військових стали жертвами епідемії тифу, а ті, хто вижив, тривалий час страждали від голоду, холоду й поневірянь.

Отже, військові-галичани докладно описали досвід свого перебування на території Наддніпрянщини в 1916–1918 рр.: спершу це були полонені, а далі – учасники боротьби за українську державність. Їхні спогади оповідають про різноманітні аспекти життя й діяльності: побут, громадську і культурно-просвітницьку роботу, військову діяльність. Причини поразки і досвід боротьби українців найкраще, на нашу думку, відрефлексував учасник тих подій, вояк УСС та УГА Юрій Шкрумеляк. У повісті «Чота Крилатих» (1929 р.) він створив переможну версію боротьби за власну державу: українці перемогли, вони – єдині, заможні, успішні, їх підтримує увесь світ [14]. Гасла цієї книги й міркування автора надзвичайно актуальні для сьогодення.

Список використаних джерел

1. Передирій В. Видання «Червоної Калини» (1922–1939): історико-бібліографічне дослідження. Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, 2004. 357 с.
2. Ковальова Н. Селянська революція на Наддніпрянській Україні (1917–1920 рр.) на сторінках «Літопису Червоної Калини». *Universum Historiae et Archeologiae = The Universe of History and // Універсум історії та археології*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. Т. 5 (30). Вип. 1–2. С. 70–80.
3. Kovalova N. Peasant issues on the pages of the yearbook «Historical Calendar-Almanac of the Red Guelder Rose» (1922–1939) // *Український селянин*. 2023. Вип. 30. С. 77–87.
4. Стечишин С. Зі споминів полоненого // *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 7–8. С. 17–21.
5. Дуда М. Відгуки на Слобожанщині в 1917 р. // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік*. Львів, 1936. С. 151–154.
6. Струць В. Бандит // *Літопис Червоної Калини*. 1933. № 3. С. 17–22; № 4. С. 9–10.
7. Заклинський М. Перший раз на Великій Україні // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік*. Львів, 1930. С. 19–29.
8. Гуцули у Визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового. Вінниця : Держ. картограф. фабр.; Київ : Іст. клуб «Холодний Яр», 2009. 467 с.
9. Лепкий Л. Осінь 1918 р. // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік*. Львів : Червона Калина, 1926. С. 85–98.

10. Дмитро В. Осінь 1918 року на Україні. Вирваний листок із воєнних споминів // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1926 рік. Львів ; Київ, 1925. С. 62–82.
11. «Золоті ворота». Історія січових стрільців 1917–1919. Львів : Червона Калина, 1937. 396 с.
12. Вислоцький І. 16 місяців у рядах київських Січових Стрільців (1918–1919) // Літопис Червоної Калини. 1935. № 9. С. 14–18.
13. Андрух І. Січові Стрільці у корпусі ген. Натіїва // Літопис Червоної Калини. 1930. № 4. С. 5–8; № 5. С. 15–17.
14. Шкрумеляк Ю. Чета Крилатих: дивні пригоди з воєнних часів. Львів : Кооперативна накладня «Червоної Калини», 1929. 262 с.

Наталія ЛУБКОВИЧ

кандидатка історичних наук, викладачка суспільних дисциплін

Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Історія багатьох воєн переконливо свідчить, що в умовах збройних конфліктів відбуваються різноманітні катаклізми, руйнується традиційний уклад життя, змінюються життєві цінності, пріоритети, відкриваються нові перспективи та потенційні можливості для окремих соціальних верств, зокрема для жінок у плані їх професійної самореалізації, громадської діяльності, відкритої участі у військових діях, що сприяє розширенню соціальних ролей у традиційно чоловічій сфері.

Участь жінок у сучасній російсько-українській війні змусила по-новому подивитися на роль жінки у захисті Батьківщини. Слід зазначити, що в українській історіографії недостатньо приділено уваги місцю і ролі жінок в історії воєн. Немає глибоких досліджень, які б розкривали реальний внесок жінок у боротьбу за збереження цілісності та незалежності України.

Починаючи з середини 1980-х рр., зростає увага дослідників до проблеми жінок у армії. Не можна не відзначити наукові дослідження участі жінок у війнах дослідниць О. Маланчук-Рибак, Л. Смоляр, М. Байдак, О. Бежук, О. Княгицька, В. Галаган. Є чимало публікацій з теми «Війни ХХ ст. і жіноцтво». Особливу увагу заслуговує невелика за обсягом розвідка про участь жінок у процесах зародження української армії ХХ ст., яку підготував Д. Адаменко. У розвідці автор прослідковує процес створення українських військових формувань та підкреслює участь у них жіноцтва.

Перша світова змінила хід історії. Проте дуже часто цей конфлікт розглядається виключно з чоловічої точки зору. Якщо ж у таких наративах і присутні жінки, то їхня участь описується лише поверхнево. Справа в тім, що Велика війна не була війною лише чоловіків. Чоловіки пішли на фронт, а працювати на заводах, фабриках, у банках та кав'ярнях, у трамваях та на пошті лишилися жінки. Тотальна мобілізація призвела до дефіциту робочих рук. Цю порожнечу неможливо було заповнити тими чоловіками, що не пішли на фронт через вік або інші обставини. Наприклад, у Британії під час Першої світової відсоток жінок, що були задіяні в торгівлі та промисловості, зріс удвічі. І це лише один із жіночих досвідів Першої світової в усьому світі [1].

Щоб вижити в умовах воєнного лихоліття жінки, займалися благодійністю, працювали на полях, збирали врожаї, працювали у військових лазаретах, шпиталях, пересувних потягах або добровольцями Червоного хреста. А ще жінки брали безпосередню участь у військових діях. Чи не єдиними жінками-бійцями були сербки та росіянки, зокрема історики пишуть про «жіночий батальйон смерті» під командуванням Марії Бочкарьової. Жінки самі голошувалися воювати зі зброєю в руках, до того ж вони мали законне право воювати в російській імперії та Великій Британії, закони ж Австро-Угорщини не передбачали цього права [2].